

Reisverslag 2016-1

Excursie naar Kootwijkerzand (Nederland), het grootste stuifzand landschap van Europa

Door Jurgen Couckuyt, Frits Bink en Sylvain Cuvelier

Couckuyt J. Singeldreef 42, B-9160 Lokeren, België. couckuyt.jurgen@telenet.be

Bink F. Zuider-Eng 6, NL-6721 Bennekom, Nederland. frits.en.rosita@tele2.nl

Cuvelier S. Diamantstraat 4, B-8900 Ieper, België. sylvain.cuvelier@pandora.be

Inleiding

Tijdens een excursie over sinusbeheer (Couckuyt J. 2015) in het voorjaar van 2016 in Vlaanderen waarbij variatie de rode draad is in dit soort beheer, besloot één van de bezoekers, Frits Bink - auteur van belangrijke boeken over de ecologie van de dagvlinders (Bink F. 1992; Bink F. 2013) en van de website, *Butterflies in the Benelux* (2015) - deze variatie aan te tonen in een dynamisch stuifzandlandschap. Op zaterdag 20 augustus 2016 nodigde Frits twee leden van de VVE WG Dagvlinders uit voor een lange wandeling in Kootwijkerzand, het grootste stuifzand landschap van Europa (Riksen 2006), doorheen een zeer interessant gebied waar *Hipparchia semele* (Linnaeus, 1758), de Heivlinder en *Hipparchia statilinus* (Hufnagel, 1766), de Kleine heivlinder nog in mooie aantallen voorkomen.

Het belangrijkste vegetatietype (Schaminée *et al.* 2010) van het 700 ha grote stuifzand is dat van het buntgrasverbond, waarvan de associatie van *Corynephorus canescens*, buntgras en *Spergula morisonii*, heidespurrie ongeveer een kwart van het terrein beslaat. De begroeiing is arm aan soorten, kenmerkend voor de zeer arme bodem maar rijk aan mossen, typisch voor een stuifzand in een regenrijk klimaat: de Atlantische woestijn. Deze zones met mossen bestaan vooral uit *Polytrichum piliferum*, ruig haarmos; *Cladonia coccifera*, rood bekermos en *Cladonia cervicornis*, stapelbekertje. De neofyt, *Campylopus introflexus*, grijs kronkelsteeltje vormt een dikke laag waardoor de kieming en groei van andere plantensoorten sterk wordt belemmerd. Niettemin is er hier en daar spontane ontwikkeling van *Pinus sylvestris*, grove den; *Quercus robur*, zomereik en *Betula pendula*, ruwe berk. De exoot *Prunus serotina*, Amerikaanse vogelkers kon natuurlijk niet ontbreken op zandgronden.

Verder komen ook *Festuca filiformis*, fijn schapengras; *Festuca ovina*, schapengras; *Festuca rubra*, rood zwenkgras en *Agrostis vinealis*, zandstruisgras voor. Plaatselijk zijn er groepjes *Festuca brevipila*, hard zwenkgras en *Ammophila arenaria*, helm. Op plekken waar recent bomen zijn gekapt komt vooral *Deschampsia flexuosa*, bochtige smelevrucht voor.

Nectarplanten zijn natuurlijk onontbeerlijk voor dagvlinders en worden in deze periode van het seizoen vooral verzekerd door grote oppervlakten bloeiende *Calluna vulgaris*, struikheide.

De grote bijzonderheid van het Kootwijkerzand is het mozaïek aan verschillende vegetaties waarvan er een aantal geschikt zijn voor de Heidevlinders. Tijdens deze tocht probeerden we in te schatten hoe lang een

bepaald vegetatie patroon stand kon houden in dit landschap. Daar waar de wind geen of weinig vat heeft op het zand, krijgen grassen kansen om zich te ontwikkelen.

Deze grassen houden het zand vast en zonder verstoring zorgen deze grassen dat struiken en bomen kunnen opgroeien. Rond deze markante punten oriënteren dagvlinders zich in dit enorme landschap waar hun ganse levenscyclus zich afspeelt. In het gebied wordt opzettelijk recreatie toegelaten met als doel, het openhouden van de zanderige plaatsen. Jeepsafari's, paardenroutes en de vele wandelaars zorgen ervoor dat dit gebied niet toegroeit opdat het geschikt blijft voor de twee aanwezige *Hipparchia* soorten. Daar wilden wij ook een deeltje aan meewerken tijdens deze onvergetelijke en zonovergoten dag.

Een tocht doorheen een groot dynamisch landschap

Frits had vooraf een route uitgestippeld doorheen de verschillende biotopen (Fig. 1). Vanaf de parking (Fig. 1. P) trokken we noordwest het gemengde bos in dat vooral uit grove den bestond. Door de bomen zagen we al snel de heide en de immense open ruimte. Het eerste deel (Fig. 2. Biotoop 1) bestond vooral uit een zeer lage grasmat met grote eenheden bloeiende heide. Hier vonden we al snel enkele exemplaren van het Hooibeestje (Fig. 3), *Coenonympha pamphilus* (Linnaeus, 1758) en de eerste exemplaren Heivlinder (Fig. 4). Zowel ♂♂ als ♀♀ hielden zich op tussen het lage gras. Een opvallende felgele *Chrysotoxum octomaculatum*, Heidefopwesp (Fig. 5) kwam heel even vanuit de bosrand de heide opzoeken, net genoeg voor een foto. Daarna verdween het Zweefvliegje even snel als het gekomen was.

Fig. 1. Kaart met bezochte biotopen (Bron: Google Earth, aangepast door J. Couckuyt).

1: Lage grassen met veel bloeiende heide.

2: Overgangsfase naar open zandstructuur.

3-5: Markante punten in het landschap waarop dagvlinders zich oriënteren in het landschap.

6-8: Open zanderige structuur met aanwezigheid van Kleine heivlinder en grazige zones met veel ei afzet van Heivlinder.

9-10: Bospad.

11: Grote eenheden bloeiende heide.

P: parking.

Fig. 2. Biotoop 1. Kootwijkerzand. 20.viii.2016 (Foto J. Couckuyt).

Fig. 3. Hooibeestje. Kootwijkerzand. 20.viii.2016 (Foto J. Couckuyt).

Fig. 4. Heivlinder. Kootwijkerzand. 20.viii.2016 (Foto J. Couckuyt).

Fig. 5. Heidefopwesp. Kootwijkerzand. 20.viii.2016 (Foto J. Couckuyt).

Verder zuidwaarts liepen we via een overgangsfase het typische stuifzandlandschap (Fig. 1. Biotoop 2; Fig. 6) in. Hier zijn grote delen met intensieve recreatie en sterke verstuiving waarin eilandsgewijs, heuveltjes met een boom of struik en met een zoom van bloeiende struikheide en kleine veldjes met buntgras of fijn schapengras voorkomen. Rond deze markante punten in het landschap (Fig.1. Biotoop 3-4-5; Fig. 7) werd een eerste exemplaar Kleine heivlinder, vermoedelijk een ♀ (Fig. 8) aangetroffen op de bloeiende heide. Ook meerdere ♂♂ Heivlinder foerageerden rondom het heuveltje.

Fig. 6. Biotoop 2. Typisch stuifzandlandschap. Kootwijkerzand. 20.viii.2016 (Foto J. Couckuyt).

Fig. 7. Biotoop 3-4-5. Markante punten in het landschap Kootwijkerzand. 20.viii.2016 (Foto J. Couckuyt).

Fig. 8. Kleine heivlinder, Kootwijkerzand. 20.viii.2016 (Foto J. Couckuyt).

Nog verder naar het zuiden toe zijn er grotere gras- en mosvelden en is er minder recreatieve druk. In zuidwestelijke richting wordt de invloed van de beschutting door de bosrand sterker en verandert de vegetatie merkbaar. Ruig haarmos domineert sterk en plaatselijk zijn er zelfs veldjes met grijskronkelsteeltje. De algemene groeivoorwaarden voor buntgras nemen daar zichtbaar af en in dit deel van het terrein worden zelden tot nooit Heivlinders gezien. Deze zone is dan ook niet bezocht. Hoe verder noordwaarts in het terrein (Fig. 1. Biotoop 6-8; Fig. 9.), hoe meer exemplaren van de Heivlinder werden waargenomen. Die dag waren opmerkelijk veel ♀♀ bezig met eitjes af te leggen op het schapengras.

De ♀♀ landden lukraak in de plukjes schapengras en stapten tot aan een geschikte pol. Op de onderkant van een grasstengel werd steeds één eitje (Fig. 10) afgelegd. Even gingen de vleugeltjes open en onmiddellijk toe wanneer er weer een eitje werd gelegd. Daarna stapte het wijfje op dezelfde wijze achteruit en vloog verder op waar hetzelfde scenario zich herhaalde. Af en toe rustte het wijfje uit om daarna haar taak weer op te vatten, het nageslacht verzekeren.

Fig. 9. Biotoop 6-8. Kootwijkerzand. 20.viii.2016 (Foto J. Couckuyt).

Fig. 10. Ei van Heivlinder. Kootwijkerzand. 20.viii.2016 (Foto J. Couckuyt).

Fig. 11. ♂ Heivlinder. Kootwijkerzand. 20.viii.2016 (Foto J. Couckuyt).

De ♂♂ daarentegen genoten van de bloeiende heidestruikjes en vochten af en toe een robbertje uit met elkaar, wat wijst op typisch territoriaal gedrag. Op enkele plekken vertoonden de vlinders ook samenscholingsgedrag bij landschappelijk markante punten, de kleine eilandjes met bloeiende heide. Er werden die dag meer dan 200 exemplaren waargenomen over het ganse traject (Fig.12).

Wanneer het te warm werd, zochten de Heivlinders de schaduw van een alleenstaande struik of boom om af te koelen. Je kon ze dan veelal aantreffen op de stam of tak van een boom (Fig. 11).

Hipparchia semele

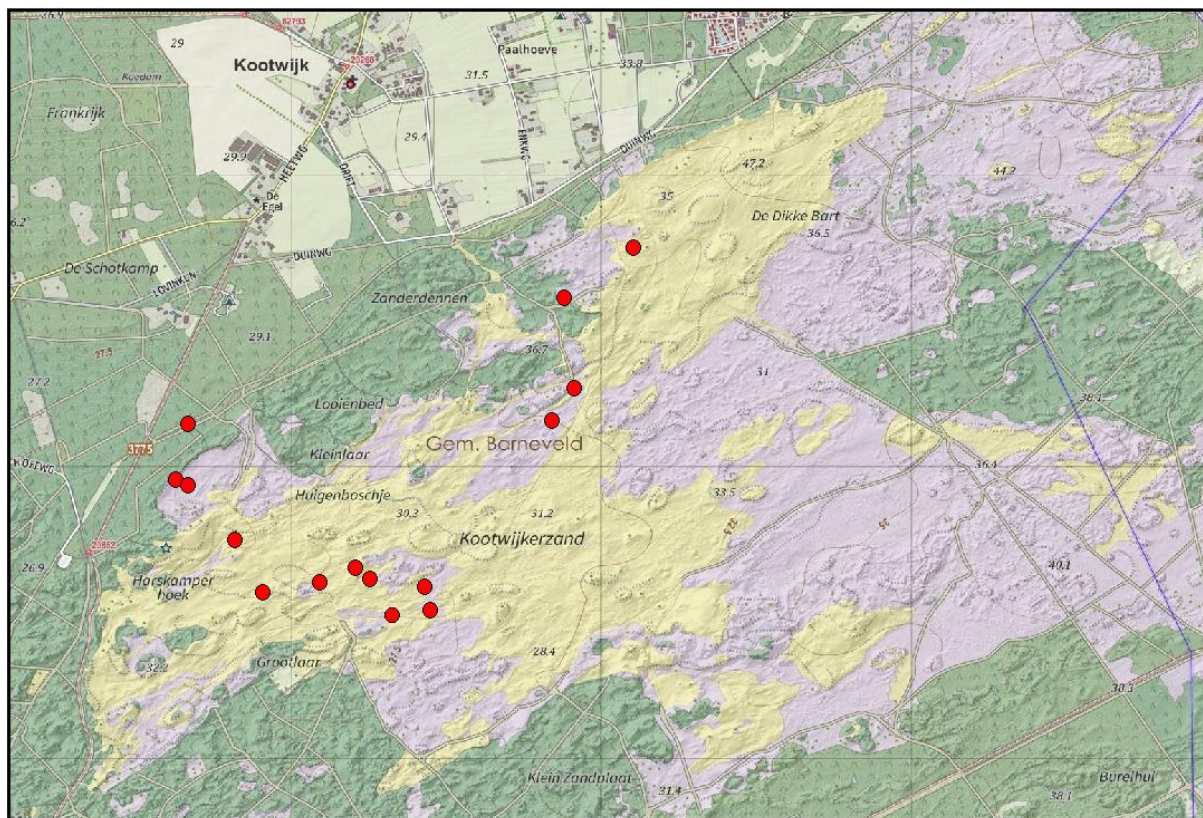

Fig. 12. Observaties van Heivlinder. Kootwijkerzand. 20.viii.2016 (Kaart S. Cuvelier).

Frits had tijdens zijn observatie de bijzondere ontdekking gedaan dat het baltsgedrag heel anders is dan in de oude literatuur van Tinbergen et al. (1942) beschreven is. Het is het ♀ dat het ♂ uitdaagt, ongeveer zoals *Lycaena phlaeas* (Linnaeus, 1761), de Kleine vuurvinder die doet en niet dat het ♂ het ♀ verleidt door haar sprieten met zijn androconiën in contact te brengen.

Buiten de eerste waarneming werd de Kleine heivlinder (Fig. 13 a-b) niet onmiddellijk opnieuw gevonden en dat had alles te maken met het prille begin van de vliegtijd. Het was voornamelijk in het noorden (Fig. 14) van het grote gebied dat meerdere exemplaren van de Kleine heivlinder werd aangetroffen, meer naar de randen van het gebied toe. Het waren allen ♂♂ die we nu observeerden in deze zone.

De soort ging opvallend op de kale zandplekken zitten (Fig. 15), dit in tegenstelling tot de Heivlinder die eerder in de grassen, op boomstammen en dode takken ging rusten. Door de verschillende vegetatietypes kunnen deze 2 soorten *Hipparchia* in hetzelfde biotoop in harmonie samenleven zonder concurrent te zijn van elkaar.

Fig. 13 a. ♂ Kleine heivlinder, Kootwijkerzand, 20.viii.2016 (Foto J. Couckuyt).

Fig. 13 b. ♂ Kleine heivlinder, Kootwijkerzand, 20.viii.2016 (Foto S. Cuvelier).

Hipparchia statilinus

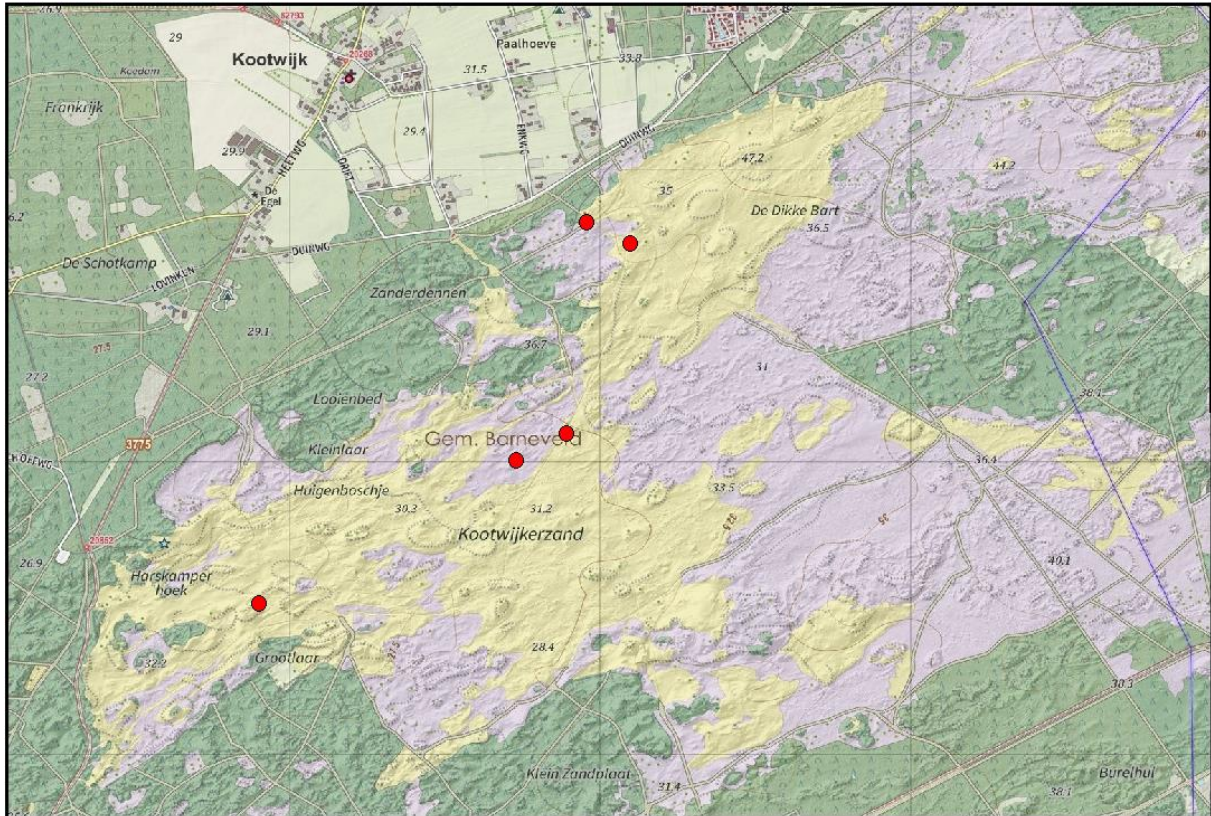

Fig. 14. Observaties van Kleine heivlinder. Kootwijkerzand, 20.viii.2016 (Kaart S. Cuvelier).

Fig. 15. Biotoop van Kleine heivlinder. Noordelijk deel Kootwijkerzand, 20.viii.2016 (Foto S. Cuvelier).

In de nabije gebieden (Fig. 1. Biotoop 11) met overwegende aanwezigheid van bloeiende struikheide werden nog volgende soorten gevonden. *L. phlaeas*, Kleine vuurvinder; *Lycaena tityrus* (Poda, 1761), Bruine vuurvinder (Fig. 16); *Celastrina argiolus* (Linnaeus, 1758), Boomblauwtje; *Hesperia comma* (Linnaeus, 1758), Kommavinder (Fig. 16) en opvallend veel exemplaren van *C. pamphilus*, Hooibeestje dat vooral aanwezig was rond verstoorde plekken waar *Rumex acetosella*, schapenzuring welig tierde. Opportunisten als *Aglaia urticae* (Linnaeus, 1758), Kleine vos en *Vanessa cardui* (Linnaeus, 1758), Distelvinder kwamen zich tegoed doen aan de rijkelijke nectar van de uitgebreide bloeiende heide. Ondanks geweten is dat *Plebejus argus* (Linnaeus, 1758), het Heideblauwtje hier voorkomt, werd geen enkel exemplaar aangetroffen.

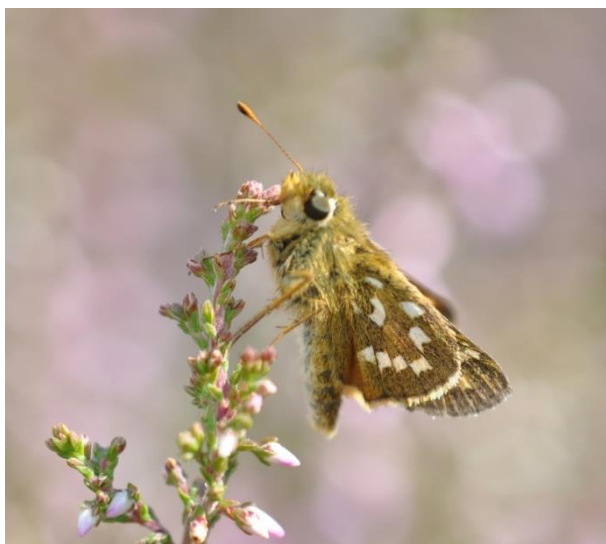
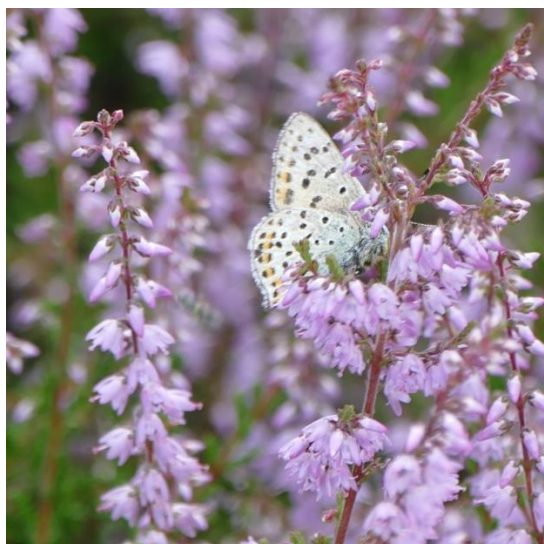

Fig. 15. Bruine vuurvinder. Kootwijkerzand, 20.viii.2016 (Foto J. Couckuyt).

Fig. 16. Kommavinder. Kootwijkerzand, 20.viii.2016 (Foto S. Cuvelier).

Langs het zanderig bospad (Fig. 1. Biotoop 9-10) dat doorheen het noordelijk gelegen gemengd bos slingerde, werden meerdere exemplaren van *Pararge aegeria* (Linnaeus, 1758), het Bont zandoogje, gevonden alsook één Heivinder (Fig. 1. Biotoop 10).

Besluit

Tevreden eindigden we de dag aan de auto en reden daarna ten huize van Frits waar zijn vrouw Rosita een overheerlijke maaltijd had klaargemaakt.

Literatuur

Bink F. 1992. *Ecologische Atlas van de Dagvlinders van Noordwest-Europa*. — Schuyt & Co Uitgevers en Importeurs bv, Haarlem.

Bink F. 2013. *Dagvlinders in de Benelux*. F. A. Bink & R. M. Moenen. — Uitgever Bink, Bennekom.

Bink F. 2015. *Butterflies in the Benelux*. http://www.phegea.org/Dagvlinders/Bink_Synopsis.htm (geconsulteerd 2016-09-14).

Couckuyt J. 2015. *Sinusbeheer, maaibeheer op maat van dagvlinders*. http://www.phegea.org/Dagvlinders/Documenten/VVE_WG_Dagvlinders_Onderzoek-2015-02_Couckuyt_Jurgen_Sinusbeheer.pdf (geconsulteerd 2016-09-14)

Michel Riksen 2006. *Wind born(e) landscapes: The role of Wind Erosion in Agricultural management and Nature development*. — PhD Thesis, Wageningen University and Research Centre.

Schaminée J. Sykora K. Smits N. & Horsthuis M. 2010. *Veldgids Plantengemeenschappen van Nederland*. — KNNV Uitgeverij, Zeist.

Tinbergen N. Meeuwse BJD. Boerema LK & Varossieau WW. 1942. Die Baltze des Sammtfalters, Eumenis (Satyrus) semele. — *Zeitschrift für Tierpsychologie* **5**: 182-226.

Cartografie

DMAP, distribution mapping software: <http://www.dmap.co.uk/>. — Dr. Alan Morton, Blackthorn Cottage, Chawridge Lane, Winkfield, Windsor, Berkshire, SL4 4QR, UK.